

რამდენიმე მოსაზრება საქართველოში ათაბაგის „კელის“ შემოღებასთან
დაკავშირებით

ათაბაგი ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის სახელმწიფო წყობილების ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი და მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო. ქართულ ისტორიოგრაფიაში არ არის ერთი მოსაზრება ამ „კელის“ საქართველოში გაჩენის საკითხთან დაკავშირებით.

თავად ეს ტიტული სელჩუკთა სახელმწიფოსათვის იყო დამახასიათებელი და პირველად 1077 წელს ნიზამ ალ-მულქს ებოძა. „შემდეგ ათაბაგის წოდებულებას ატარებდა არა მარტო უფლისწულის აღმზრდელი, არამედ პროვინციის გამგებელი ამირაც“.¹ ამავე დროს ეს ინსტიტუტი მთელს მახლობელ აღმოსავლეთში გავრცელდა და ახალი შინაარსით შეივსო.² როგორც ირკვევა, ათაბაგობის ინსტიტუტის არსებობისა და განვითარების მანძილზე ეს „კელი“ ხსირად სულ ახალ და ახალ შინაარსს იძენდა. არსებობდნენ სხვადასხვა კატეგორიის ათაბაგები. ტახტის მემკვიდრე უფლისწულის ათაბაგები; ათაბაგები რომლებიც მართველი დინასტიის წევრები იყვნენ; სულთნის ათაბაგები (ასეთები იყვნენ ელდიგუზიანები); ამირები და მხედართმთავრები, რომლებიც ათაბაგის ტიტულს ატარებდნენ; ე.წ. მეორე რიგის ათაბაგები (ათაბაგთა შვილების აღმზრდელები ან ათაბაგთა ნაცვლები).³

ივანე ჯავახიშვილის აზრით, პირველი ათაბაგი იყო ივანე მხარგრძელი, რომელსაც ეს ტიტული თამარ მეფემ მიანიჭა ზაქარიას გარდაცვალების შემდეგ 1212 წელს. თავად ათაბაგის „კელი“ კი, საქართველოში სელჩუკთა სახელმწიფოდან გადმოღებული, ქართული სამოხელეო წყობისათვის უცხო და ზედმეტი რამ იყო.⁴

ივანე სურგულაძე აღნიშნავდა, „ათაბაგი – სელჩუკთა სახელმწიფოში სულთნის მემკვიდრის აღმზრდელი და მეურვე. პირველი ათაბაგი იყო მალიქ-შაჰის აღმზრდელი ნიზამ ალ-მულქი. სელჩუკთა სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ

¹ გაბაშვილი ვ., საქართველო და თურქული სამყარო XI-XII საუკუნეებში. აღმოსავლური ფილოლოგია III 1973 თბ. გვ. 94

² შენგელია ნ., სელჩუკები და საქართველო 1978 თბ. გვ. 126

³ Гусейнов, Палестинский Сборник вып. 15 (78) 1966 М. გვ. 193

⁴ ჯავახიშვილი ივ., ქართული სამართლის ისტორია წიგნ. II ნაკ. I თხზ. ტ. VI გვ. 179

ათაბაგი დამოუკიდებელი სამთავროს მეთაურის წოდებაა, ან მხოლოდ საპატიო ტიტული ეგვიპტის მამელუქთა სახელმწიფოში – მხედართმთავარი. საქართველოში ათაბაგი იყო ვაზირი. მის ფუნქციებში შედიოდა ტახტის მემკვიდრის აღზრდა. ათაბაგობა საქართველოში დაიკვიდრა მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ ოპოზიციურად განწყობილი მსხვილი ფეოდალების გაძლიერების შემდეგ. 1212 წელს იგი პირველად ებოძა ივანე მხარგრძელს. ათაბაგობა იმთავითვე დაუპირისპირდა მწიგნობართუხუცეს-ჰყონდიდლის თანამდებობას.⁵

სრულიად განსხვავებული მოსაზრება ჰქონდა ნ.შოშიაშვილს, რომელიც თვლიდა რომ არსებობდა პროვინციის მართველი ათაბაგიც და ათაბაგი-ვაზირიც. მეცნიერი წერდა, „ათაბაგი – უფლისწულის გამზრდელი, ადგილობრივი მართველობის მოხელე და ერთ-ერთი ვეზირი გაერთიანებული საქართველოს ფეოდალურ სახელმწიფოში. საქართველოში ათაბაგობა შემოვიდა თურქული სამყაროდან. უფლისწულის გამზრდელი ათაბაგის გარდა საქართველოში ჩანს აგრეთვე პროვინციის გამგებელი ათაბაგი. ასეთი ყოფილა ივანე ახალციხელ-თორელი, რომელიც თამარ მეფეს კარის (ყარსის) აღების შემდეგ (XIII ს-ის დასაწყისი) დაუნიშნავს ამ მხარის გამგებლად, მონაპირედ და უბოძებია ათაბაგის და ამირთამირას სახელო ... ათაბაგობა საქართველოში დაუპირისპირდა მწიგნობართუხუცეს-ჰყონდიდლის თანამდებობას და თანდათანობით წაართვა მას „ვაზირთა უპივლესობა“. პირველი ათაბაგი ვაზირი იყო ივანე მხარგრძელი. იგი ჯერ თამარ მეფის მსახურთუხუცესი იყო, ხოლო XIII საუკუნის დასაწყისში (1205) ათაბაგობა მიიღო. თავისი ძმის ზაქარიას გარდაცვალების შემდეგ (1212) ივანემ მისი სახელო, ამირსპასალარობაც დაიკვიდრა.“⁶

დაახლოებით მსგავსი მოსაზრება ჰქონდა ილია ანთელავასაც. „ისტორიანთა და აზმანთა“ მთელი კუპიურა, სადაც თამარისა და ივანე მხარგრძელის საუბარია მოტანილი ათაბაგობის ბოძების თაობაზე, ანაქრონიზმს წარმოადგენს. აშკარაა, რომ ივანე მხარგრძელს ათაბაგობა ებოძა თამარის სიცოცხლეშივე, არაუგვიანეს 1207 წლისა ... ივანე მხარგრძელისა და ივანე

⁵ სურგულაძე ი., სტატია „ათაბაგი“ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია ტ. I გვ. 222

⁶ შოშიაშვილი ნ., სტატია „ათაბაგი“, ენციკლოპედია საქართველო ტ. I გვ. 73

ახალციხელის ათაბაგობა არ უნდა იყოს წინააღმდეგობაში. ივანე მხარგრძელი უფლისწულის ათაბაგი, ე.ი. ფაქტობრივად სამეფო ატაბაგია, ხოლო ივანე ახალციხელი სუფლისწულო ოლქის ათაბაგი. ივანე ახალციხელის ატაბაგობა კარის არებასთან და მის იქ ამირთამირად დანიშვნასთანაა დაკავშირებული. ეს კი 1206 წელს მოხდა ... ივანე მხარგრძელს უფლისწულის აღმზრდელის, ათაბაგის სახელო ვფიქრობთ დავით სოსლანის გარდაცვალების – 1205 წლის შემდეგ უნდა მიეღო და გასაგები მიზეზების გამო 1207 წლამდე. სავსებით დასაშვებია, რომ ის პირველი მფლობელი იყო ამ ტიტულისა. კარის აღება ხომ 1206 წელს მოხდა ... სადღეისოდ ძნელია გავიზიაროთ მოსაზრება, თითქოს ათაბაგობა შემთხვევით შემოღებული, ხელოვნურად დანერგილი სახელო იყო.“⁷

ვალერიან გაბაშვილი წერდა, რომ „საქართველოშიც, როგორც ჩანს ამირთ-ამირობა და ათაბაგობა გაიგივებული იყო.“⁸

საინტერესოა დავით გვრიტიშვილის მოსაზრება ათაბაგობასთან დაკავშირებით. განსაკუთრებით იქ სადაც საუბარია ივანე მხარგრძელის მოტივებზე, თუ რატომ ითხოვდა ამ „ჯელს“. მეცნიერი წერდა „ათაბაგობა 1212 წელს დაარსდა ... ათაბაგობა ... ქართული სამოხელეო ინსტიტუტი არ ყოფილა და იგი წინათ არც არავის ჰქონია ... იბადება კითხვა, ქართულს სინამდვილეში რა სახე უნდა მიეღო ათაბაგობას? იგი პირდაპირი ასლი ხომ არ იყო სხვაგან არსებული ათაბაგობისა? ... ათაბაგი პირდაპირი ასლი არ, ან ვერ იქნებოდა. მიუხედავად ამისა, ივანე მხარგრძელი მაინც თავგამოდებით იბრძვის ათაბაგობა მიიღოს. მაშ რით უნდა ავხსნათ ეს? ნუ თუ მარტო განდიდებული ფეოდალის პატივმოყვარეობით აიხსნება ეს მოთხოვნა? სამწუხაროდ, პირდაპირი ცნობები არა გვაქვს ამ კითხვაზე რომ ვუპასუხოთ, მაგრამ თუ მომდევნო ხანის ამბებს დავეუკვირდებით, მაშინ ნათელი გახდება, რომ ივანეს ეს მოთხოვნა სრულიად მოფიქრებული ჰქონდა და კარგად ესმოდა რას ითხოვდა და რატომ ითხოვდა. ის ამბავი, რომ იმ დროს, როცა ეს „ჯელი“ დაარსდა, მეფის კარზე აღსაზრდელი არავინ იყო, კიდევ არაფერს ნიშნავს. თანამდებობა

⁷ ანთელავა ი., საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XII სს. 1983 წ. თბ. გვ. 135-137

⁸ გაბაშვილი ვ., საქართველო და თურქული სამყარო XI-XII საუკუნეებში. აღმოსავლური ფილოლოგია III 1973 თბ. გვ. 94

მემკვიდრეობითად თუ გადაიქცეოდა, მომდევნო მხარგრძელებს გამოადგებოდათ და თუ დღეს მწიგნობართუხუცესი-ჰყონდიდელი „მამა არს მეფისა“, ხვალ ათაბაგზე იტყოდნენ „მამა არს მეფისაო“. ასე, რომ ჰკვიანი ფეოდალი ხვალინდელ დღეზე ფიქრობდა. მართლაც, მომდევნო მოვლენები გვიდასტურებენ, რომ ათაბაგში ეს ტენდენცია ე.ი. ათაბაგის ბრძოლა მწიგნობართუხუცესის დაპირისპირების შესახებ, აშკარად ჩანს“⁹

შოთა მესხია ათაბაგობის შემოღებას ივანე მხარგრძელის საკითხს უკავშირებდა. იგი წერდა, „ათაბაგობის სამოხელეო ინსტიტუტი, ასე გავრცელებული იმდროინდელ ახლო აღმოსავლეთის მაჰმადიანურ სამყაროში, თვით ივანესვე განცხადებით, მანამდე სავსებით უცხო იყო ქართული სამოხელეო წყობისათვის ... ივანე მხარგრძელი ათაბაგობის შემოღებით ცდილობდა დაპირისპირებოდა სამეფო ვაზირის სახელოს და თამარის კარზე მეფის კიდევ ერთი „მამის“ თანამდებობა დაემკვიდრებინა. მხოლოდ ამ გზით შეიძლებოდა ვაზირის როლის შესუსტება და მხარგრძელთა საგვარეულოს, კერძოდ ივანეს სახლის შემდგომი გაძლიერება. ამას გარდა, როგორც აღვნიშნეთ, ივანე, ათაბაგობის შემოღებით, თავის სახლს სამემკვიდრეო სახელოს უტოვებდა, რაც სხვა გზით, კერძოდ, ამირსპასალარობისა და მანდატურთუხუცესობის მიღებით, შეუძლებელი იყო. სწორედ ამ ორმა უმთავრესმა მოტივმა განაპირობა ივანე მხარგრძელის მიერ ათაბაგობის ინსტიტუტის შემოღების მოთხოვნა და არა მისმა ზრუნვამ საათაბაგოს სახით დამოუკიდებელი ერთეულის ჩამოყალიბებისათვის.“¹⁰

„ისტორიანი და აზმანში“ ძალიან საინტერესოდ არის აღწერილი ივანე მხარგრძელისათვის ათაბაგობის ბოძების სცენა. ზაქარიას გარდაცვალების შემდეგ, „მეფემან მოუწოდა ძმასა ზაქარიასასა ივანეს მსახურთუხუცესსა, და ინება პატივსა ძმისა მისისასა აღყვანება, და უბოძა ამირსპასალარობისა პატივი. ხოლო ივანე საქმეთა შინა განკურვებულ იყო და ესე რქუა მეფესა: პატივი ესე, რომლითა პატივგაცემიეს ჩემდა, დიდად დიდი არს და მე უღირს ვარ. ესრეთ შემეწყაღე, ძმისა ჩემისა სახელსა ჩემ ზედა არა ახსენებდნენ, რათა არა

⁹ გვრიტიშვილი დ., ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან (XIII-XIV სს.) თბ. 1962 წ. გვ. 85-86

¹⁰ მესხია შ., საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში 1979 წ. თბ. გვ. 309-310

მრცხუნენს ნაცვლად მისა დგომად, არამედ ათაბაგობითა პატივ-მეც. **საქართველოსა არა არს წესად და კვლად თქუენ მეფეთა წინაშე ათაბაგობა** და ამით განადიდე წყალობა შენი ჩემ ზედა, რომე ახალსა და უადრესსა პატივსა ღირს მყო და **ათაბაგობა მიბოძო**. რომელ სულტანთა წესი არს ათაბაგი, რომელი მამად და გამზრდელად, მეფეთა და სულტანთა იწოდების ათაბაგი. ამით განადიდე წყალობა შენი უწინარეს ჩემთა პირველთა. ყოცა მეფემან და უბოძა ათაბაგობა, **რომელი არა ყოფილ იყო საქართველოს მეფეთა წინაშე, არცა ვის ბოძებოდა.**¹¹

ძალიან უცნაური სიტუაციაა აღწერილი წყაროში. ქვეშევრდომი მეფეს უბედავს, რომ უარი უთხრას მისთვის შეთავაზებულ საკვლეოზე და სამეფოში მანამდე არ არსებული და ეხლა საგანგებო მისთვის შესაქმნელი თანამდებობა – ათაბაგობა ითხოვოს.

პირადად ჩვენთვის ძნელად წარმოსადგენი და დაუჯერებელი ფაქტია, რომ ივანე მხარგრძელს ასეთი თავხედობა გაებედა მეფისათვის. რომც გაებედა, რატომ უნდა დაექმაცოფილებინა მეფეს ერთი, თუნდაც ძალიან გავლენიანი და ძლიერი ფეოდალის ასეთი ახირებული და თავხედური თხოვნა. თანაც თხოვნა ისეთი თანამდებობის შემოღების შესახებ, რომელიც ქართული სახელმწიფოს მართველობის სისტემისათვის საგსებით ზედმეტი იყო. უფრო მეტიც, როგორც მართებულად არის აღნიშნული ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ათაბაგი მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის „კონკურენტი“ გახდა და დიდად შეუწყო ხელი ამ მეტად მნიშვნელოვანი და საჭირო თანამდებობის „დამცრობასა“ და საერთოდ გაქრობასაც.

თუ ათაბაგობის შემოღების იმ ვერსიას გავიზიარებთ რომელიც „ისტორიანი და აზმანშია“ დაცული, მაშინ გამოდის რომ ქართული სახელმწიფოებრიობა ძალიან ღრმა კრიზისს განიცდიდა.

ჩვენი აზრით, ცხადია რომ ზაქარია მხარგრძელი თამარზე ადრე არ გარდაცვლილა¹². აქედან გამომდინარე ჩნდება კითხვა, რამდენად რეალურია

¹¹ ქართლის ცხოვრება, მთავარი რედაქტორი რ.მეტრეველი 2008 თბ. გვ. 477-478

¹² ბახტაძე მ., კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები II, 2011 წ. თბ.

ყველაფერი იქიდან, რაც „ისტორიანი და აზმანის“ მიხედვით, ვითომდა ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების შემდგომ ხდება? ბ. სილაგაძის აზრით, „თხზულება თამარის მეფობიდან რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ არის დაწერილი, როცა მის ავტორს არათუ ამა თუ იმ ამბის თარიღი, არამედ თვით ამბების თანმიმდევრობაც აღარ სცოდნია“. ¹³ რა თქმა უნდა ნებისმიერ მემატრიანეს შეიძლება მოსვლოდა შეცდომა. შესაძლოა არეოდა ლაშქრობებისა ან ქალაქების დაკავების თანმიმდევრობა, ისევე როგორც ამა თუ იმ პიროვნებათა გარდაცვალების თანმიმდევრობაც. მაგრამ აქ არის ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი – საქმე ეხება საქართველოს მეფისა და იმ პერიოდის ყველაზე უფრო გავლენიანი ფეოდალის, ამირსპასალარ-მანდატურთუხუცეს ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების საკითხს. ამ შემთხვევაში, ჩვენი აზრით, შეცდომა ნაკლებად მოსალოდნელია. მაგრამ სანამ იმას გავარკვევდეთ, თუ რატომ წერია მატრიანეში რომ ჯერ ზაქარია მხარგრძელი გარდაიცვალა და შემდეგ თამარი, პასუხი უნდა გავცეთ ერთ კითხვას – იყო კი ივანე მხარგრძელი პირველი ათაბაგი?

ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა იმავე „ისტორიანი და აზმანში“ დაცული შემდეგი ცნობა, „აქამომდე კარი თურქთა ჰქონდა. წარავლინნა ლაშქარნი გარედგომად და ცნეს თურქთა, დააგდეს კარი და ივლტოდეს. ხოლო მეფემან აიღო და მიითუალა კარი და დაუტევა კარისა მცველად **ახალციხელი ივანე** და აჩინა მონაპირედ და **უბოძა ათაბაგობა** და ამირთამირობა“. ¹⁴ ჩნდება საინტერესო კითხვა, ვინ იყო პირველი ათაბაგი ივანე ახალციხელი თუ ივანე მხარგრძელი?

თავის დროზე ლ. ტუხაშვილმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ ათაბაგობა საქართველოში შემოღებულ იქნა დაახლოებით 1205-1206 წელს ¹⁵, ივანე მხარგრძელმა ათაბაგობა მიიღო მხარგრძელთა და თორელ-ახალციხელთა საგვარეულო ურთიერთბრძოლაში გამარჯვების შემდეგ პირველი ათაბაგისაგან, ივანე ახალციხელისაგან განსხვავებული შინაარსით. საუფლისწულო მამულების

¹³ სილაგაძე ბ., XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ ალ-ასირის ცნობათა შუქზე. კრებულში საქართველო რუსთაველის ხანაში თბ. 1966 წ

¹⁴ ქართლის ცხოვრება, მთავარი რედაქტორი რ.მეტრეველი 2008 თბ. გვ. 462

¹⁵ როგორც ჩანს მეცნიერი თვლიდა, რომ ქართველებმა კარი 1205 ან 1206 წელს აიღეს.

მართვას დაემატა მხარგრძელთა (თმოგველებისა და გაგველების გამოკლებით) სამმართველო ოლქების კოლექტიური მმართველობის გაფორმებაც. ივანე გახდა არა მთელი საქართველოს, არამედ მხოლოდ ერთი რეგიონის ათაბაგი. ათაბაგობის მიღებით დასრულდა მხარგრძელთა სამოხელეო მფლობელობის სამამულო მფლობელობად გადაქცევის ევოლუცია. XII-XIII საუკუნების საქართველოსათვის ეს უაღრესად ტიპური მოვლენა შედარებით გაამძაფრა თამარის ნაადრევმა სიკვდილმა (1207) და ლაშას კურთხევის დაგვიანებამ (1210), რამაც ხელი შეუწყო ივანე ათაბაგის „მამობრივი“ ზრუნვის მითის შექმნასა და მხარგრძელთა პანეგერიკას¹⁶.

ჩვენ საკვებით ვიზიარებთ მოსაზრებას, რომ პირველად ათაბაგობა სწორედ ივანე ახალციხელს ებოძა. რამ გამოიწვია ახალი თანამდებობის შემოღება და რა უფლება-მოვალეობები გააჩნდა მას უცნობია. მხოლოდ ვარაუდის გამოთქმა შეიძლება. ივანე მხარგრძელმა ათაბაგობა მართლაც ივანე ახალციხელის შემდგომ მიიღო. თუმცა ჩვენ არ ვიზიარებთ დებულებას ივანე მხარგრძელის საქართველოს მხოლოდ ერთი კუთხის ათაბაგობის შესახებ, ის საქართველოს სამეფო კარის ათაბაგი იყო.

ძნელი სათქმელია თუ როდის და რატომ ჩამოართვეს ათაბაგობა ივანე ახალციხელს და გადასცეს ივანე მხარგრძელს. შესაძლოა მხოლოდ ვარაუდების გამოთქმა. ჩვენი აზრით, სამეფო კარზე სამოხელეო ცვლილებების განხორციელება 1210 წელს უნდა მომხდარიყო, როდესაც ტახტზე ახალგაზრდა მეფე გიორგი IV ავიდა. ეს ის პერიოდია, როდესაც მემატიანეს ცნობით, „და იყუნეს გამგედ და განმზრახად ყოველთა საქმეთა მისთა მისისავე მშობლისობითგან მხარგრძელი ზაქარია, მანდატურთუხუცესი და ამირსპასალარი და ივანე ათაბაგი.“¹⁷ ალბათ, ზაქარია და ივანე მხარგრძელებმა მთელი თავისი გავლენა გამოიყენეს და ახალციხელთა საგვარულოს ათაბაგობა ჩამოართვეს. ცხადია ეს დაძაბავდა ურთიერთობას ამ ორ საგვარეულოს შორის, თუ საერთოდ მტრობას არ ჩამოაგდებდა. ჩვენი აზრით, სწორედ ამის მერე დაიწყო დაპირისპირება ამ ორ საგვარეულოს შორის (თუმცა შესაძლოა

¹⁶ ნ.ბერძენიშვილის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია. „მაცნე“ ისტორიის სერია 1975 წ. №3 გვ. 164

¹⁷ ქართლის ცხოვრება, მთავარი რედაქტორი რ.მეტრეველი 2008 თბ. გვ. 356

მანამდეც არსებობდა). ამიტომ იყო ალბათ, რომ 1225 წელს გარნისის ბრძოლაში ივანე მხარგრძელმა დამხმარე ძალა არ გაუგზავნა ძმებ ახალციხელებს და ეს უკანასკნელები სასიკვდილოდ გასწირა. აკი პირდაპირ წერს ჟამთააღმწერელი, „იტყვიან **შურითა ყო** ახალციხელთა შალვა და ივანესითა“.¹⁸

რაც შეეხება საკითხს, თუ რატომ სურდა ივანე მხარგრძელს ათაბაგობა, ამასთან დაკავშირებით სრულიად ვიზიარებთ დ.გვერტიშვილისა და შ.მესხიას მოსაზრებებს, რომელთა ციტირებაც ზემოთ უკვე მოვახდინეთ.

ჩვენი აზრით, „ისტორიანი და აზმანის“ ტექსტში საგანგებოდ იქნა ჩართული გამოგონილი, არარეალური სიუჟეტი – ივანე მხარგრძელისათვის ვითომდა თამარ მეფის მიერ ათაბაგობის ბოძების შესახებ – რათა შექმნილიყო მხარგრძელთა მიერ ათაბაგობის მიღების „კანონიერი“ ვერსია. ამისთვის კი საჭირო იყო, რომ თამარ მეფე ზაქარიაზე გვიან გარდაცვლილიყო. დიდოელთა და ფხოველთა წინააღმდეგ ლაშქრობაც სწორედ ივანეს განდიდებისა და წარმოჩენის მიზნით არის ასე დაწვრილებით და მაღალფარდოვნად აღწერილი.

ძალიან საინტერესოა, რომ ორივე ცნობა, ივანე ახალციხელისა და ივანე მხარგრძელისათვის ათაბაგობის ბოძების შესახებ დაცულია ერთსა და იმავე წყაროში – „ისტორიანი და აზმანში“. როგორ შეიძლება, რომ მემატთანემ, რომელიც წერს, რომ თამარ მეფემ „დაუტევა კარისა მცველად **ახალციხელი ივანე . . . და უბოძა ათაბაგობა**“, შემდგომ დაწეროს – „ყოცა მეფემან (ივანე მხარგრძელი – მ.ბ.) და უბოძა ათაბაგობა, **რომელი არა ყოფილ იყო საქართველოს მეფეთა წინაშე, არცა ვის ბოძებოდა**“. ჩვენი აზრით, სავარაუდოა, რომ მან ვინც თხზულების დაწერის შემდგომ მასში ჩაუმატა სიუჟეტი ივანე მხარგრძელისათვის ათაბაგობის ბოძების შესახებ, ყურადღება არ მიაქცია (ეგებ არც იცოდა) მანამდე არსებულ ინფორმაციას, ათაბაგობის ივანე ახალციხელისთვის გადაცემის შესახებ.

ჩვენ ვეთანხმებით იმ მოსაზრებას, რომ, პირველად ათაბაგობა ივანე ახალციხელს ებოძა, ქალაქ კარის აღების შემდეგ. ათაბაგობასთან ერთად ივანე ახალციხელს მიანიჭეს ამირთამირობა და მონაპირეობა. ამირთამირობა – რადგან ქალაქი კარის გამგებელი გახდა და საქართველოში დიდი ქალაქის

¹⁸ ქართლის ცხოვრება, მთავარი რედაქტორი რ.მეტრეველი 2008 თბ. გვ. 536

მმართველები ამირთამირას ტიტულსაც ფლობდნენ. მონაპირედ კი იმის გამო დაინიშნა, რომ ქალაქი კარი და მისი „მიმდგომი ქუეყანანი“ სასაზღვრო ანუ სანაპირო მხარეს წარმოადგენდა. როგორც ვხედავთ ორივე „კელი“ – ამირთამირა და მონაპირე – რეალური შინაარსის მატარებელი იყო. სავარაუდოა, რომ ათაბაგობაც ებოძა გარკვეული კონკრეტული მიზნით და არა უბრალოდ საპატიო წოდებად ანდა თუნდაც განდიდებისათვის.

რა მიზანი შეიძლება ჰქონოდა ივანე ახალციხელისათვის ათაბაგობის მიცემას? სანამ ამ კითხვაზე პასუხს გავცემთ, გავიხსენოთ თუ რას წარმოადგენდა ათაბაგობა XIII საუკუნის დასაწყისისათვის. სელჩუკთა სახელმწიფოში, თავისი თავდაპირველი მნიშვნელობით, ათაბაგი ტახტის მემკვიდრის აღმზრდელი იყო. შემდგომში ათაბაგის „კელმა“ შინაარსი შეიცვალა და XIII საუკუნის დასაწყისისათვის ათაბაგის ტიტულს ცალკეული მუსლიმური სამფლობელოების მმართველებიც ატარებდნენ. მაგალითად ელდიგუზიანთა საგვარეულოს წარმომადგენლები. ანუ იმ დროისათვის როდესაც საქართველოს სამეფო კარმა ივანე ახალციხელს ათაბაგობა მიანიჭა, ამ „კელის“ ფლობა ცალკეული სამფლობელოს მმართველთა ტიტულიც იყო.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ნ.შოშიაშვილის აზრით, ივანე ახალციხელი პროვინციის მართველი ათაბაგი იყო. თითქმის ანალოგიურ თვალსაზრისს იზიარებდა ი.ანთელავაც, რომელიც თვლიდა, რომ ივანე ახალციხელი საუფლისწულო ოლქის ათაბაგი იყო.

ჩვენი აზრით, წყაროებიდან არ ჩანს რომ თამარ მეფის დროის საქართველოში არსებობდნენ პროვინციის მმართველი ათაბაგები. საქართველოს ადგილობრივი მართველობის სისტემა არ იცნობდა ათაბაგის თანამდებობას. სახელმწიფო მიწების მართვას ერისთავები ახორციელებდნენ. დიდ კერძო მამულებს (გაგი, თმოგვი და სხვ.) თავად მათი პატრონი ფეოდალები განაგებდნენ. რაც შეეხება საუფლისწულო დომენს, არც აქ ჩანს ათაბაგის მართველობა. უპირველესი საუფლისწულო დომინი ჯავახეთი იყო და ამ რეგიონში ათაბაგი არ ჩანს. საერთოდ იყო კი კარი საუფლისწულო დომენი (და არც 1206 წელია მისი აღების ერთად ერთი და უცილობელი თარიღი)? მართალია ე.წ. ბასილი ეზოსმოდღუარი წერს, რომ კარის „ციხოვანთა მათ

კლიტენი წინაშე ძისა მისისა გიორგისა და მერმე თამარის წინაშე და ითხოვდეს მშვიდობასა და ფიცსა, რათა არა განსცნეს კარი, ვითარ ანისი და დვინი არამედ სამეფოდ დაიმჭიროს. ამისთვისცა მისცა სიტყუა მტკიცე და უბრძანა ძესა თვისსა გიორგის რათა შევიდეს და თვით მოითუალოს ქალაქი და ციხე. რომელი ესე ესრეთ იქმნა. და ესე ერთი ქალაქი და ციხე თვისად დაიმჭირა.“¹⁹ ანუ თამარმა ლაშა-გიორგის უბრძანა „თვით მოითუალოს ქალაქი“, რაც ჩვენი აზრით ნიშნავს გიორგის მიერ ქალაქის ჩაბარებას და არა უფლისწულისათვის გადაცემას. აკი თავადვე წერს მემბტიანე, რომ მეფემ „ესე ერთი ქალაქი და ციხე თვისად დაიმჭირა.“ ე.ი. თავისთვის დაიტოვა ანუ აქცია სამეფო და არა საუფლისწულო დომენად.

ჩვენ არ გამოვრიცხავთ, რომ ივანე ახალციხელისათვის ათაბაგობის ბოძება მართლაც რომელიღაცა მხარის (პროვინციის, ოლქის) ფლობასა თუ მართვასთან იყოს დაკავშირებული. მაგრამ რომელი მხარის? ხომ არ იყო ივანე ახალციხელი გამიზნული საქართველოს მოსაზღვრე რომელიმე ტერიტორიის შესაძლო, პოტენციურ მართველად? ჩვენ მხოლოდ ვარაუდს გამოვთქვამთ, ივანე ახალციხელისთვის ათაბაგობის ბოძება ხომ არ იყო ქართული სახელმწიფოს მიერ, სამხრეთით მდებარე ტერიტორიების დაკავებისაკენ მიმართული პოლიტიკის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი. ანუ თუ შეიძლება ასე ითქვას, ივანე ახალციხელი მზადდებოდა ჩვენი სამხრეთის საზღვრებთან მდებარე რომელიმე მუსლიმური სამეფოს ახლად შემოერთებული ტერიტორიის მმართველად.

საბოლოოდ შეიძლება ითქვას შემდეგი, ჩვენი აზრით, თავდაპირველად ათაბაგის „კელი“ სრულიად კონკრეტული მოსაზრებით გაჩნდა საქართველოს სახელმწიფო მართველობის სისტემაში. ამ შემთხვევაში ის გარკვეული ტერიტორიის (მართალია ჯერ კიდევ შემოსაერთებელის) მმართველს გულისხმობდა. ივანე მხარგრძელის მიერ ათაბაგობის მიღებასთან ერთად კი მისი შინაარსის შეცვლაც მოხდა. როგორც აღვნიშნეთ ამას ლ.ტუხაშვილიც ვარაუდობდა. მაგრამ, მისი აზრით მხარგრძელები იყვნენ არა მთელი საქართველოს არამედ მხოლოდ ერთი რეგიონის ათაბაგები. ჩვენი აზრით კი

¹⁹ ქართლის ცხოვრება, მთავარი რედაქტორი რ.მეტრეველი 2008 თბ. გვ. 462

შინაარსის ცვლილება სწორედ საპირისპიროდ მოხდა. ათაბაგი გახდა უფლისწულის აღმზრდელი ვაზირი და ივანე მხარგრძელიც ამ მხრივ მთელი საქართველოს ათაბაგია.

შემდგომში კი ათაბაგობა მართლაც დაუპირისპირდა მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს და „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ უკვე წერია – „ჭყონდიდელი მამა არს მეფისა, ათაბაგი ახალია“²⁰.

²⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი.დოლიძემ 1965 თბ. ტ. II გვ. 95